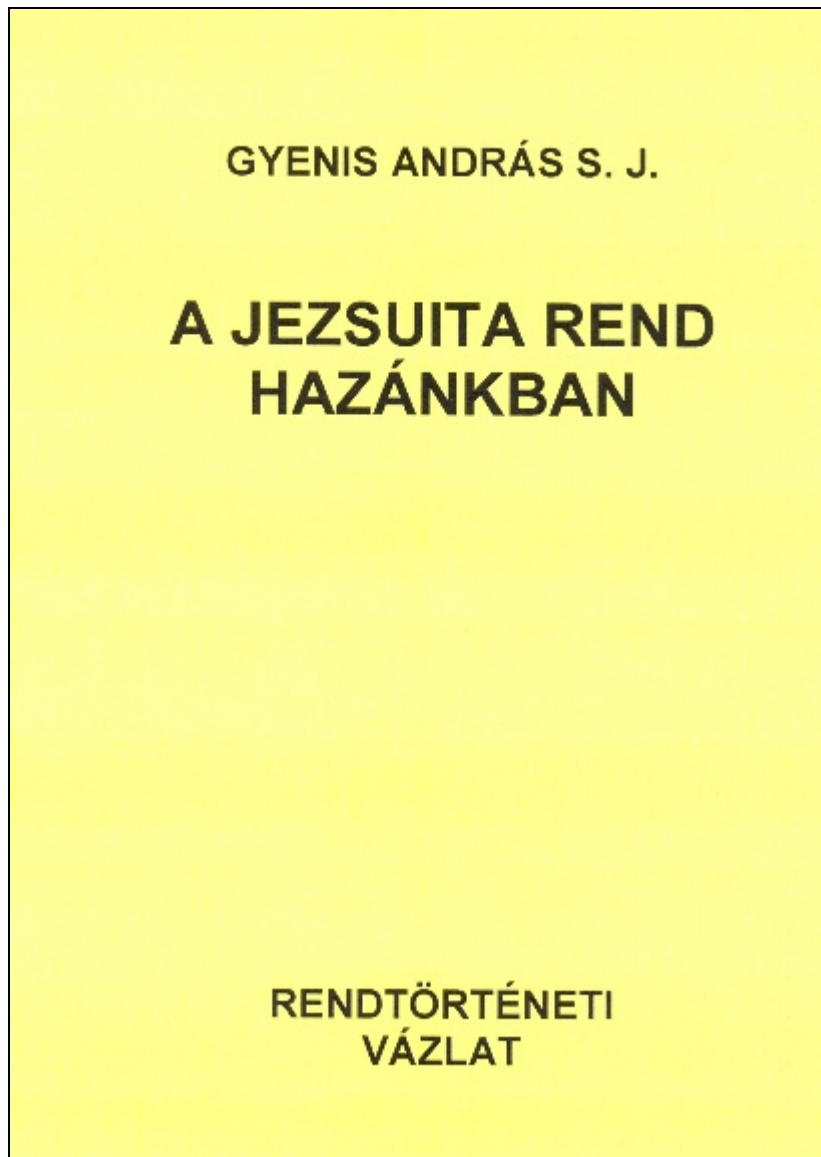

Gyenis András **A jezsuita rend hazánkban**

Rendtörténeti vázlat

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Gyenis András
A jezsuita rend hazánkban

Rendtörténeti vázlat

Imprimi potest. No. 502/1941
Budapestini die 7. Maii 1941.
Eugenius Somogyi S. J. Praep. Prov.

Nihil obstat.
Carolus Szitkey S. S. censor dioecesanus

Imprimatur. No. 2816/1941
Vacii die 19 Maii 1941.
+ Stephanus Episcopus

Isten nagyobb dicsőségére

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 1941-ben jelent meg a Szalézi Művek kiadásában. Az elektronikus változat a Jézus Társaság engedélyével készült. A programot lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a Jézus Társaság tulajdonában van.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
1. Megtelepedés	4
Első kísérlet.....	4
Erdélyben	6
Újabb kezdés.....	7
2. Pázmány Péter műve.....	9
Nagyszombat.....	9
Pázmány jelentősége.....	10
3. Virágzás kora	13
Első jubileum	13
Második jubileum	15
Tudósok és írók.....	15
4. Oldott kéve.....	17
5. Visszatelepítő kísérletek	19
6. Napjainkban	21
Ismét itthon	21
Magyar rendtartomány.....	22
Nevék és tettek.....	23
Harmadik jubileum	24

1. Megtelepedés

Első kísérlet

Magyarország neve meglehetősen korán kezd szerepelni a Társaság történetében, de kettejük között a kapcsolat attól az időtől kezdve vált szorosabbá, hogy Oláh Miklós püspök és királyi kancellár részt vett a regensburgi birodalmi gyűlésen és alkalma nyílt P. Le Jay Kolozs szónoklatának meghallgatására.¹ Annyira megtetszett neki az elhangzott beszéd, hogy elkérte annak másolatát. Mivel Oláh Miklós a szükséges vallási és erkölcsi reformot a katolikus hit tanítása és elvei szerint rendezett életben látta, figyelme azok felé fordult, akik e cél megvalósításában segíthették.

Ekkor már két évtized zajlott le a nemzet életében a nagy mohácsi tragédia után, s a nagy pusztulás nemcsak nagyszerű halált jelentett a magyarság virágának, hanem egyúttal temetési napja volt a hitettségnek is, valamint az egységes katolikus nemzeti művelődésnek. Oláh nem volt elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy tervét, egy magyar jezsuitakollégium alapítását rövid időn belül megvalósítsa, de segítette őt törekvéseiben Canisius Szent Péter, aki 1550-ben azért is sürgette a régóta tervezett bécsi kollégium megnyitását, mert úgy látta, hogy fontos, talán döntő szerepet tölt majd be a magyar katolikusság talpraállításában.

Milyen szomorú lehetett abban az időben az iskolák sorsa, mutatja a nagymúltú bécsi egyetem akkori helyzete, mely csaknem teljesen elnéptelenedett. Mikor a rend részéről szóba került az egyetem átvétele, maga a rendalapító sürgette legjobban, hogy nyissanak az egyetem mellett gimnáziumot, mert csak rendszeres neveléssel és oktatással virágoztathatják föl a főiskolát és népesíthetik be az üres termeket. Valóban, ahogy 1551-ben megnyílt a gimnázium, úgy gyarapodott évről-évre az egyetemi hallgatók száma is. A bécsi jezsuiták örömmel újságolták leveleikben, hogy nemcsak németek, hanem magyarok és más nemzetiségűek is nagy számban iratkoznak be iskolájukba. Canisius határozottan és helyesen ítélte meg a bécsi kollégium jövő szerepét és hivatását. Az említett magyarok közül többen felvételüket kérték a Társaságba, köztük az első magyar jezsuita: a szelíd és nagy tudású *Hernáth Péter*, Borgia Ferenc rendfőnök és Truchsess bíboros kedvelt embere, s a tüzes magyarságú *Szántó István*.

Ugyanekkor kezdett Oláh Miklós érdeklődése határozottabb formát ölteni a rend betelepítése iránt, annál inkább, mert közben esztergomi érsekké és magyar primássá nevezte őt ki a pápa és az apostoli király egyező akarata. E felelős állásában kétszeresen érezte a magyar katolikusság lelki talpraállításának immár elodázhatatlan szükségességét. Oláh Pozsonyban, Bornemisza Pál püspök Erdélyben kívánt jezsuita kollégiumot alapítani, de a helyzet, úgy látszik, még nem érett meg ilyen nagy horderejű vállalkozás véghezvitelére. Bármennyire szerette volna Szent Ignác a magyar katolikusság szolgálatába állítani rendjét, szándékát nem valósíthatta meg, mert a sokáig elhúzódó tárgyalások után 1556-ban bekövetkezett halála meggátolta ebben.

Az első jezsuita, aki hazánkban megfordult, P. *Vittoria János* bécsi rektor volt, aki 1553 nagyhetében a Magyarországon állomásozó spanyol katonákat részesítette a szentségekben. A következő évben Oláh meghívta Canisius Pétert és még egy társát a tervezett nagyszombati

¹ E korra nézve bő adatokat szolgáltat a Monumenta Historica S. J. című sorozat; – Braunsberger: Beati Petri Canisii S. J. Epistulae et Acta című sorozat első kötetei; – Duhr: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge, Freiburg. 1907. I. kötet. Ez az áttekintés megjelent Bangha Béla: Képek a Jézustársaság történetéből. Budapest, 1940. Stephaneum Nyomda. – Külön is uo. 8[0] 24 lap. Itt néhány bővítéssel közöljük.

zsinatra, de ez a terv ismeretlen okokból nem valósult meg. Oláh érsek a rend második egyetemes főnökével is tárgyalt. P. Lainez Jakab generális szívesen hajlott a főpap kérésére és megállapodott vele abban, hogy 1560-ban néhány rendtag Nagyszombatba, az érsek székhelyére megy, de a közben erősödő török veszedelem és a kitört harcok megakadályozták e terv végrehajtását. Végre 1561-ben I. Ferdinánd király támogatásával és megerősítésével sikerült megkezdeni az új telepet, és pedig az egykorú névsor szerint tíz taggal.

Azonban a szép reményekkel és biztató tanítási eredményekkel megindult kollégium működése csakhamar kedvezőtlen fordulatot vett és néhány év múlva egészen megszakadt. Az első előljáró, a jeles szándékú, de fékezetlen természetű P. Seydel János tapintatlanul nyilatkozott a káptalanról és Telegdi Miklósról, aki a rendtagoknak szállást adott, sőt magát Oláht sem kímélte. Ez elidegenítette Telegdit a rendtől, s bár egy év múlva eltávolították hivatalából Seydelt, sőt később a rendből is elbocsátották, utódainak, a spanyol P. Perez Hurtadónak (1562–66) és a magyar P. Hernáth Péternek (1566-tól kezdve) sem sikerült enyhíteni a feszültséget, ami a káptalan többi tagjában is más okokból is megvolt. A Társaság ugyanis nem tartotta teljesíthetőnek a káptalan kívánságát és feltételét, hogy a tanulók ti. minden alkalommal vegyenek részt a káptalan istentiszteletein is s az atyák segítsék s pótolják az elemi iskolákban a kántortanítókat. A feszültséget még fokozta a városi tanítók féltékenysége a rendi iskolában elért eredmény miatt. A háborús idők miatt a kollégiumnak adott birtokok sem hozhatták meg az intézet építésére és fenntartására szükséges jövedelmet. P. Hernáth rektor korai halála és az 1567-iki tűzvész, amelyben az épülő kollégium építőanyaga is elégett, megpecsételte a telep balsorsát. Borgia Ferenc rendfőnök, látva a kollégium reménytelen helyzetét, az egyetemes rendgyűléstől már 1564-ben kapott meghatalmazásánál fogva 1567-ben feloszlatta a nagyszombati kollégiumot és lakóit elosztotta a közeli rendházakba.²

Az első sikertelen házalapítás mintegy előképe volt a félszázados vergődésnek, melyben a Társaságnak hazánkban része volt, míg ismét állandó székhelyhez juthatott. Ezt aztán további százéves meg-megháborított és megszakított fáradozás követte. Zavartalanul csak 1711 után működhettek a rend tagjai, de e küzdelmeket Isten megjutalmazta az ország lakossága jelentős részének visszatérésével az Egyházba.

Az egykor Nagyszombatban működött Szántó István Bécsbe került, itt ismerkedett meg vele másfél éves fogsága idején Báthory István, aki, miután 1571-ben erdélyi fejedelemmé választották, csakhamar Erdély számára is kért rendtagokat. De csak évek múlva, mint lengyel királynak, sikerült tervét megvalósítania. Ezalatt az 1575 óta Rómában tevékenykedő Szántó István kitartó törekvéssel elérte, hogy XIII. Gergely pápa a magyar papság tudományos és egyházas szellemű képzésére 1579-ben megalapította a római magyar papnevelő intézetet, a Collegium Hungaricumot, s ezt rövid idő múlva a régóta fennálló német kollégiummal egyesítette, mely mint Collegium Germanico-Hungaricum ma is virágzik. Ez a kollégium vált a XVII. és XVIII. században a magyar katolikus egyház lelki megújulásának egyik legjelentősebb tényezőjévé. Itt képződtek a valódi reform vezérei és zászlóvivői: Lósy Imre, Lippay György, Szelepcsényi György, Esterházy Imre, Csáky Miklós, Barkóczy Ferenc esztergomi érsek-prímások, Gubasóczy, Széchenyi Pál, Klobusiczky Ferenc kalocsai érsekek, Kisdy, Jakussich, Pálffy Imre, Bársony, Telekessy,

² Jablonkay Gábor S. J.: Loyolai Szent Ignác élete és működése. Budapest, 1921, II. kötet 526. kk. II. – Velics László S. J.: Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából. Budapest, 1912, I. kötet 50. kk. II. – Meszlényi Antal: A magyar jezsuiták a XVI. században. Budapest, 1931, 37. kk. II. A további irodalmat lásd ugyane szerzőknél.

Eszterházy Károly egri püspökök s még 20 megyéspüspök és többszáz más vezetőállásba került egyházi férfiú.³

Erdélyben

Báthory István lengyel király a maga helyébe erdélyi fejedelemmé választott bátyja, Kristóf, s főképp a nála követségben járó Possevino Antal buzgó közreműködése révén 1579-ben megvalósíthatta tervét és a régóta elhagyott kolozsmonostori apátságot átadhatta a Társaság tagjainak. Ide került 1580 elején P. Szántó István is, akinek tüzes magyar szónoklatai a városban és környékén népes hallgatóságot vonzottak. Kristóf fejedelem a kolozsmonostori rendházat áttelepítette Kolozsvárra, ahol 1581 tavaszán megnyílt az iskola. Az alapító Báthoryak a kolozsvári kollégiumot egyetemként alapították, István király 1583-ban szemináriumot is emelt az egyetem mellé, sőt az elhunyt Kristóf fejedelem kiskorú fiának, Zsigmondnak a nevelését is a rend egyik kiváló tagjára, P. Leleszi Jánosra bízta. A kolozsmonostori ház megnyitásával egy időben kezdtek a rendtagok Gyulafehérvárott előbb lelkipásztorkodással, később tanítással is foglalkozni.

P. Leleszi Egerből Erdélybe utaztában 1579-ben megfordult Nagyváradon, e látogatás eredményeként nyílt meg a váradi rendház 1581-ben. P. Szántó négy éven át állandóan itt dolgozott mint a vári település főnöke. Beszédeit annyian hallgatták, hogy a templom be sem fogadhatta hallgatóit, és a templom udvarán volt kénytelen szónokolni. A megtelepedés első évében megnyílt iskola négy év múlva teljessé fejlődött és virágzásnak indult. Ugyanez években P. Ladó Bálint a Székelyföldet járta be, hol egyedül, hol egy-két társával, és megerősítette az elhagyatott katolikusokat hitükben. P. Ladó 1585-ben Nagyváradra került és 80-nál több helységben keltette új életre a katolikus vallásgyakorlatot.⁴

A szépen nekilendülő munkát hátráltatta az 1585- és 86-ban kitört dögvész; a jezsuiták közül, akik halált megvető bátorsággal és önfeláldozással siettek a betegek lelki gondozására és ápolására, Váradon két, Kolozsvárt 12 és Gyulafehérvárott négy rendtag esett áldozatul a ragálynak. Rövid időn belül a rendtagok fele kidőlt a nagy munkából. Ám a következő évben újra teljessé vált a létszám, mert az erdélyi apostoli munkára épp oly lelkesedéssel jelentkeztek a más országokban élő rendtagok, mint akár Indiába vagy Japánba. De az önfeláldozás e példái nem indították meg az erdélyi protestáns rendeket. Az 1588-iki medgyesi országgyűlésen a kevésszámú katolikus rendekkel szemben kimondták a jezsuiták száműzését Erdélyből és az ingatag Báthory Zsigmondot rávették e törvény szentesítésére. A rendtagok 1589 elején kényszerültek elhagyni Erdélyt. P. Ladó Bálint ekkor a moldvai csángókhhoz sietett apostoli munkára.

Zsigmond fejedelem azonban megengedte, hogy egy felszentelt pap továbbra is Monostoron maradhatott, majd meg 1591-ben P. Carrillo Alfonzot hívta be harmadmagával a fejedelemség területére. Carrillo fáradozásai folytán a fejedelem kivívta az 1595-iki gyulafehérvári országgyűlésen, hogy a jezsuiták újra letelepedhettek Monostoron, Kolozsvárt és Gyulafehérvárt. Carrillóval az élükön a 12 jezsuita meg is kezdte a tanítást és lelkipásztorkodást. A fejedelem lemondása után 1598-ban a protestánsok elűzték Gyulafehérvárról a rendtagokat, a kolozsvári pátéreket egyelőre megvédte Zsigmond felesége, Mária Krisztina, majd a következő évben visszatért fejedelem, és azontúl második lemondása után a fejedelemségben utódja, Báthory András is. A bíboros rövid uralkodása után egyre bizonytalanabbá vált a Társaság helyzete Erdélyben, de a rendtagok bátran

³ Steinhuber: Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom. 2 kötet. Herder, 1895.

⁴ A rend erdélyi múltjára nézve alapvető munkák Veress Endre, Fontes Rerum Transsylvanicarum-sorozat 1911-től kezdve eddig megjelent kötetei.

kitartottak őrhelyeiken, tanítva-nevelve a hozzájuk sereglett ifjakat és erősítve a szétszórtan élő katolikusokat. 1603-ban Székely Mózes unitárius katonái feldúlták a kolozsvári rendházat, Neri Emmánuel sekrestyéstelevért, bevallásuk szerint is, egyedül katolikus hite miatt meggyilkolták, több társat súlyosan megsebesítettek és a kolozsváriakkal együtt törvezúzva a kollégiumot, a szemináriumot és a templomot, vagyis az egész Báthory-egyetemet földig rombolták.⁵

A felszentelt rendtagok jó része ezután is Erdélyben maradt s tovább dolgozott Kolozsmonostoron és Székelyföldön, míg 1605-ben Bocskai s a megyesi gyűlés újra ki nem tiltotta őket. Bocskay halála után visszatértek, de Rákóczi Zsigmond alatt ismét kiutasítják őket, s ezt a rendeletet a katolikus rendek tiltakozása ellenére 1610-ben megszigorítják, úgyhogy még világi papokként sem akarták megtérni a rend tagjait. Bethlen Gábor 1614-ben újra beengedte, de öt év múlva megint száműzte őket; 1621-ben ismét helyet adott nekik Monostoron és Kolozsvárt. 1653-ig viszonylag elég csendben dolgozhattak, de ebben az évben újra el kellett hagyniok Kolozsvárt s csak Monostoron maradhattak, de Nagyvárad eleste után 1660-ban megint megengedték nekik, hogy a védettebb Kolozsvárra költözzenek át.

Így váltakozott a bebocsátás és kitiltás Erdélyben egészen a török uralom lerázásáig. Ha bent maradhattak, akkor is csak világi papok ruhájában túrték meg őket. Nem kis lelkiérő és szívós elszántság kellett ahhoz, hogy ilyen körülmények között, szüntelen életveszélyben is kitartsanak nehéz munkaterületükön. De nem a saját kényelmüket és hasznukat keresték, hanem egyedül Isten dicsőségét és a lelkek javát, innen volt az erejük. Érthető, hogy ilyen mozgalmas időkben nemigen fejthettek ki nagyobb szabású tudományos vagy iskolai tevékenységet. Meg kellett elégedniök azzal, hogy az adott helyzetben a legsürgősebb lelkipásztori és nevelő feladatoknak megfeleljenek.

Újabb kezdés

Míg így Erdélyben a Társaság tagjai csak missziószerű munkát végezhettek, addig a királyi Magyarországon lassanként kedvezőbbre fordult a sorsuk. Draskovich György győri püspök és a török kézen levő kalocsai érsekség főpásztora 1585-ben a bíborosi kalap átvételekor kieszközölte Rudolf királytól, hogy a szerzetesektől régen elhagyott és teljesen üresen álló turóci prépostság javait egy jezsuita kollégium alapítására fordíthassa. A kiváló főpap meghalt, mielőtt vágya teljesülését, a kollégium megnyitását megérhette volna. A rend kiküldöttjei 1586 júniusában vehették át a prépostság Vágsellyén és Znióváralján fekvő birtokait, s az előbbi helységben székházat, az utóbbiban kollégiumot kezdettek. Elsősorban e két központból sugárzott ki a missziós tevékenység a Felvidék közeli megyéire, sőt a Dunántúlra, különösen Veszprém megyére is. Néha egy nap 10 faluban is tartottak egyházi beszédet és hitoktatást. Váralján 1593-ban kezdték meg három osztállyal a latin iskolát és a konviktust, melybe több protestáns növendéket is felvettek. Mivel a váraljai birtok jövedelmeit a portyázó seregek elragadták, s így a rendház tagjainak és növendékeinek eltartása kétségessé vált, ezért 1598-ban az iskola és kollégium a biztosabb fekvésű és védett Sellyére költözött át, Znióváralján csak kisebb székház, lelkipásztorkodásra szánt rendház működött tovább. A sellyei kollégium gyors fejlődésnek indult, mert 1601-ben 400 tanulója volt. A kollégiumot ekkor P. Dobokay Sándor igazgatta, P. Pázmány volt a magyar hitszónok

⁵ Veress Endre: A kolozsvári Báthori-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig. Oklevéltárral. Kolozsvár, 1906.

és P. Forró György a ház lelkiatyja. Innen, a sellyei kollégiumból ívelt magasra Pázmány Péter pályája.⁶

⁶ Hézagpótló munka: Sik Sándor, Pázmány. Az ember és az író. Budapest, 1939, 449 lap. Sok új adattal és meglátással.

2. Pázmány Péter műve

Az aránylag nyugodtan fejlődő sellyei és váraljai házak működésének hirtelen véget vetett Bocskay István felkelése. A szerencsi gyűlés (1605. ápr. 17.) még megadta a protestánsok mellett az azonos jogokat a katolikusoknak is, de a korponai gyűlés már a jezsuiták kiutasítását követelte a királytól. A felkelők be sem várták a királyi szentesítést, seregeikkel elárasztották a felső vidékeket, és mindkét házukból kiűzték a jezsuitákat, Bocskay pedig a turóci prépostságot gyorsan egyik hívének, Révay Mártonnak adományozta. Rudolf király az 1606-iki bécsi békében a katolikusokra nézve enyhítő záradékkal elfogadta és megerősítette a korponai gyűlés végzéseit, de ezt a Kassára gyűlt rendek csak az időközben királlyá választott II. Mátyás megnyugtató felvilágosítása után tették magukévá. A Társaság ügye így azután megmaradt kedvezőtlen helyzetében az 1608-iki pozsonyi országgyűlésen is, pedig Pázmány Péter emlékiratot nyújtott be rendje védelmére, de a kisebbségben levő katolikus főrendek támogatásával sem tudott eredményt elérni.

A magyar szent korona országai közül ebben az időben csak Horvátország nyitotta meg kapuit a Társaság előtt. Draskovich János horvát bán oly erélyesen állt ellen az 1606-i és 1608-i erőszakoskodásoknak, hogy később volt elszakadni Magyarországtól, mintsem tűrni, hogy a katolikus hitre sérelmes végzéseket a horvátok elfogadják. Az 1603-ban megkezdett zágrábi missziós állomás 1606-ban székházzá és hat év múlva kollégiummá fejlődött. A rend tagjait a bán azután is hathatósan támogatta.

E közben a katolikus vallásra régebben visszatért és Rómában képzett gróf Forgách Ferenc előbb veszprémi, később nyitrai püspök, aki sohasem ismerte el érvényeseknek a bécsi békének a katolikusokra sérelmes pontjait, esztergomi érsekké lett (1607). A bátor főpap pártfogásába vette a jezsuita rendet, melyben a katolikus megújulás hatékony tényezőjét ismerte fel, s elsősorban azon fáradozott, hogy érseki székhelyén, Nagyszombatban, kollégiumot nyithasson a Társaságnak. Forgách érsek volt az, aki 1601-ben Sellyén, tehát a nyitrai püspökség területén működő P. Pázmány Péterben felfedezte azt, aki a katolikus restauráció feladatát képes lesz végrehajtani, ő volt az, aki Pázmányt könyvírásra serkentette és a jezsuiták kiűzése után is udvarában tartotta. A bíborossá is kinevezett Forgách II. Mátyás és a katolikus rendek támogatásával elérte azt, hogy 1615. október 1-én ünnepélyesen megnyithatta a nagyszombati rendházat, egyelőre mint lelkipásztori állomást. A nagyszombati P. Káldi Mártont nevezték ki az új ház előljárójává s a melléje beosztott P. Szeghy Ferenc segítette ki a lelkipásztorkodásban. Forgách, hogy a tervezett kollégium építését és fenntartását biztosítsa, oly feltétellel ruháztatta magára a turóci prépostság javait, hogy míg azokat a rend átveheti, az érsek kötelessége legyen minden évben 2000 forintot juttatni a kollégiumnak. Ezt az összeget a bőkezű főpap a saját jövedelméből 4000 forintra kerekítette ki.

Nagyszombat

Forgách primás két hétre a nagyszombati rendház megnyitása után váratlanul elhunyt. Utódjául Pázmányt szemelte ki. Tervét a király is pártolta. V. Pál pápa 1616-ban ki is nevezte Pázmányt esztergomi érsekké. Benne a Társaság, bár a látszat szerint a rendi kötelék vele egy időre megszakadt, legnagyobb jötevőjét és több kollégiumának és rendházának alapítóját nyerte. Maga a nagyszombati iskola alapítása évében 440-nél, a következő esztendőben 600-nál több tanulóat fogadott be falai közé, míg 1618-ban már 700 diák látogatta. A nagyszombati iskola csak a Bethlen-féle hadjárat zavarai után, 1622-ben, fejlődött teljessé és ugyanekkor emelték a rendházat kollégiumi rangra. A nagyszombati kollégium első rektorai Ferenczffy

Pál, Forró György és Dobronoky György páterek voltak. Pázmány érsek 1619-ben alapította meg Nagyszombatban a szegény tanulók szemináriumát, a későbbi Adalbertinumot s 1624-ben a nemesi konviktust.

A nagyszombati kollégium a Társaság magyarországi fejlődésének magva lett. Bethlen első hadjáratai idején a rendtagok egy része kénytelen volt ugyan rövid időre távozni, de ez nem gátolta a kollégium felvirágzását, mert kevés idő múlva mindegyik visszatérhetett munkahelyére. Pázmány és utódai: Lósy, Lippay és Szelepcsényi primások támogatásával a rend az ország első iskolájává fejlesztette ezt az intézetet. Pázmány 1635-ben megalapította ugyanott az egyetemet, egyelőre a bölcséleti és hittudományi karral, majd Lósy és Lippay primások alapítványából 1667-ben megindulhatott a jogi kar is, melyen az egyházjogot többször a rend tagjai, a római és hazai jogot pedig világi tanárok adták elő. A nagyszombati kollégium joghatósága alá tartoztak az ország más helyein szétszórta és ideiglenesen működő rendtagok, így a kassai jezsuita vértanúk, P. Pongrácz István és P. Grodziecki Menyhért is, akiket 1619. szeptember 7-én Kassán Alvinczi Péter prédikátor izgatására Rákóczi György katonái, Körösi Márk esztergomi kanonokkal együtt, borzalmas kínzások közt megölték, mert hitüket nem akarták megtagadni. Az Egyház a három vértanút a boldogok között tiszteli.⁷

Pázmány a nagyszombati kollégium kibővítése után 1622-ben a pozsonyi rendházat alapította s négy év múlva alapítványokkal ellátott kollégiummá fejlesztette. 1636-ban Szatmárrott létesített rendházat. A római Collegium Germanico-Hungaricumot adományaival támogatta, és az 1623-ban kezdett bécsi Pázmáneumot is a Társaságra bízta. Pázmány buzdítására és támogatásával fáradozott Dallos Miklós győri püspök a székvárosában alapítandó kollégium ügyében. Dallos püspök sok ellenkezés legyőzése után II. Ferdinánd király támogatásával elérte, hogy 1626-tól elkészíthették és megnyithatták a kollégiumot.

A nagyszombati kollégium új életrekelésével körülbelül egy időbe esik az ország északkeleti részében levő homonnai kollégium keletkezése, melyet Drugeth György gróf alapított s fia, János, 1646-ban a jobban megerősített Ungvárra helyezte át minden alapítványával együtt. 1631-ben alapította Thonhausen Orsolya a fiumei székházat és a következő évben kollégiummá bővítette alapítványát. A bőkezű nagyasszony másutt is létesített rendházat, és Isten családját két szép hivatással tüntette ki, fiai, Bernát és Ignác gróf a Társaságba léptek.

Pázmány Péter halálakor (1637), mely csak három évvel előzte meg a Társaság fennállásának százados évfordulóját (1640), a magyar szent korona országaiban még csak nyolc állandó rendház állott. Volt még a rend kezén számos rövidebb-hosszabb életű missziós állomás, melyek egy-egy vidék lelki gondozását vállalták. Ilyen állomások nemcsak a szabad részeken keletkeztek, hanem a török hódoltsági területen is, így Temesvárott 1580-ban, Pécsen a 16. század végén több megszakítással, Andocson, Belgrádban, Törökkoppányban, Gyöngyösön, Kecskeméten és másutt is.

Pázmány jelentősége

E néhány kiragadott adat mögött hatalmas munka, kitartó törekvés és sok áldozatos lemondás van. A jezsuiták, akik ebben az időben a katolikus magyarság megsegítésére vállalkoztak, szinte emberfeletti feladattal találták magukat szemközt. Ha a Társaság semmi mást nem tett volna Magyarorszáért, minthogy Pázmányt Pétert nevelte és a katolikus megújulás végrehajtásának nagy munkájára képessé tette, már csak ezért is méltó örömmel tekinthetne vissza működésére. Találón írja Szekfű Gyula Pázmány jellemzésében:⁸ „A

⁷ Lányi Ede S. J.: A három kassai vértanú. Kalocsa, 1920. 86. l.

⁸ Magyar Történet V. kötet, 282. k. l.

váradai nemesifjú a jezsuitarendbe lépve, szinte húsz esztendőn át a rendben tanult és tanított, keresztülmenvén mindazon disciplinán, melyet a Jézustársaság alapítója szellemében, tagjai nevelésében alkalmazott, ő elsősorban pap, szerzetes, egyházi férfiú volt... Az a modern egyházi gondolkodás, melyet akkor csak a jezsuitarend iskoláiban s főként római szemináriumában lehetett elsajátítani, önála ősi magyar úri temperamentumra rakódik rá és ennek rendetlen kitéréseit, ilyen kitérések lehetőségeit akadályozza ... Pázmány Péterben ezen magyar főúri temperamentum fölött helyezkedett el a Jézustársaság disciplinája, mely az akarat korlátlanágát hangsúlyozó főúri ideál helyébe az Exercitia spiritualiában fejlődött modern papi ideált állította. Szent Ignác nevelése, ha jó talajban dolgozhatott, megölte a világi akarat rendetlen kívánságait, de a bűnös földi akarat paralizálásával nem tehetetlen bábokat alkotott, akik fölöttes hatóságuk parancsának becsukott szemmel, kihalt akaratral engedelmessékednek, hanem lelkes lényeket, az akarat hőseit, akik a magas célra függesztett szemmel kerülnek el a célra nem vezető utakat és követik testi és lelki erőiknek teljes megfeszítésével azon parancsokat, melyeket eleve is jóra vezetőknak ismernek. A Jézustársaság óriási munkáját, mely a modern Európa lelkiségének kialakításában oly nagy szerepet játszott, nem végezheték akarattalan bábok, hanem olyan bátor emberek, akik a gyöngye emberi természetet minden földi nehézség legyőzéséhez hozzászoktatták. Pázmány lelkében megmaradt a magyar úri temperamentum,... természete később is fölösleges bonyodalmakat okoz neki,... de a törekvéseket, melyek életének egész tartalmát adják, már a Jézustársaság disciplinája irányítja.” Benne „újkori történetünkben új típus jelenik meg: a lelki emberé, aki összes tehetségeit... a magyarság lelki képe kialakítására használja fel... Hogy Pázmány nagy céljai mellett mindvégig kitartott, ez azt hiszem, szintén a Jézustársaság akaratnevelő hatásának köszönhető”.

Pázmány és munkatársai a katolikus megújulás ügyét nem katonasággal, hanem a lelkek meghódításával munkáltak: könyvekkel, hitvitákkal, beszédekkel, négy szemközti tárgyalásokkal, majd később a papság és a köznemesség jobb szellemi és lelki képzésével. A Homonnay-Drugeth, Zrinyi, Pálffy, Forgách s más családok visszatérésével az északi és nyugati Felvidék, a Dunántúl és Horvát-Szlavonország lakóinak nagy részét is visszavezérték a katolikus Egyházba és megvetették alapját a művelt katolikus nemesi középosztálynak.

Pázmány éppen azért, hogy több helyen előmozdította a Társaság letelepedését, a nemességen kívül a köznép lelki táplálékáról és ezért a katolikus hitélet újjáébredéséről is gondoskodott. Helyesen állapítja meg ugyancsak Szekfű,⁹ hogy a Társaság a „Pázmánytól alapított városi kollégiumaiban, Pozsonyban és Győrött, utóbb más városokban is a katolikus középosztályt nevelte, de igazán nemzetalakító munkát a falukban, a jobbágyok körében végzett. A rend tagjai már a század elején missziókat kezdenek mindenfelé, ahol csak a viszonyok legalább átmenetileg kedveznek nekik, másutt állandó letelepedésben, rezidenciában is főfoglalkozásuk a prédikálás és a szegény nép pasztorálása. A falusi papság teendőit elsősorban a jezsuiták végzik, akik éveken át vándorolnak egyik faluból a másikba, s közöttük valóságos vándormisszionáriusok vannak, amilyen volt pl. Sámbar Mátyás, aki kisegítőként vette át néhány hónapra a vegyesfelekezeti község plébániáját s a katolikusok számát megegyezően annyira emelve adta vissza a parochusnak, hogy maga batyuját nyakába vetve, tovább vándoroljon... Rezidenciáik, kollégiumaik székhelyéről keresztül-kasul bejárják egyedül vagy kettesben, gyakran álruhában a vidéket, itt is, ott is próbálkoznak s még a „meddő talajon” is prédikálnak, gyóntatnak és áldoztatnak, amíg a protestáns többségtől elűzetnek, hogy megint újra visszatérjenek.”

Ezt az időt méltán nevezhetjük a magyar jezsuiták hőskorának Magyarországon. Az alapvetés munkája megtörtént. Az első és úttörő rendtagok önfeláldozása egyengette az utat,

⁹ I. h. 290. k. l.

Pázmány hatalmas szelleme és erős akarata egyházi és világi nagyok támogatásával elhárította az akadályokat a lendületesebb fejlődés és tevékenység útjából. A nagy primás kivételes személyisége nem tűnt el nyomtalanul a 17. század derekán, a földi lét bilincseitől eloldott alakja a következő korban is hat, indít és ösztönöz az egyetemes magyar társadalomban.¹⁰

E kor legkimagaslóbb személyisége Pázmány Péter, aki nagyvonalúságának és munkásságának a bélyegét rányomta az egész korszak egyházi életére. Ma is virágzó alkotásai tetterejének kivirágzásai, irodalmi művei lényegének örökértékű kincstára maradnak mindenkor. Mellette kiemelkedik P. Szántó István, a lelkes magyar, az akadályoktól vissza nem riadó apostol. Mint író is sokat forgatja a tollat, de írásaiból jóformán alig látott valamelyik napvilágot. Csak a mai kor kezdi felismerni Szántó nagyságát és műveinek forrásértékét. A kevésszámú és munkával amúgyis bőségesen elhalmozott magyar jezsuitáknak alig akadhatott idejük a tollforgatásra, mindazonáltal több jeles író található körükben. Ilyen volt P. Vásárhelyi Gergely (1560–1623) jeles szónok, aki közzétette Canisius katekizmusának magyar fordítását, lefordította Kempis Tamás Krisztus követéséről szóló művét, és kiadta a szentírási szakaszokat nyújtó könyvét. P. Dobronoky György (1588–1649) keresett latin iskolai tankönyve több kiadást ért. P. Pataki János (1570–1628) egyik vonatkozó könyve a Mária-tiszteletet növelte. P. Leleszi János, P. Törösy György, P. Thomány Mátyás, P. Ladó Bálint, P. Kabos István, P. Dobokay Sándor, P. Káldi Márton részint a szónoklat, részint a nevelés terén értek el sikereket. P. Káldi György (+1634) Szentírás-fordítását ma is használja a katolikus magyarság, a misztikus lelkületű Hajnal Mátyás (+1644) a Jézus Szíve-tiszteletnek válik úttörőjévé Magyarországon.

¹⁰ L. Sík Sándor: Pázmány. Budapest, Szent István Társulat, 1939, fentebb idézett művét.

3. Virágzás kora

Első jubileum

Mikor a Jézustársaság 1640-ben fennállásának első évszázados jubileumát ünnepelte, vele együtt ünnepelt az ausztriai rendtartomány és a kötelékébe tartozó magyar tagozat is. Pázmány Péter nem érte meg ezt az évfordulót, de hatalmas egyéniségének emléke mindenütt hatott az országban. Erőteljes működésének eredménye volt, hogy a rend magyarországi létének fenyegető bizonytalansága megszűnt és szilárd közjogi alapot nyert, amint a következő korszak történetéből kitűnik. Ezután is történtek próbálkozások a Társaság tevékenységének erőszakos meggátlására vagy akár teljes eltiltására is, de ezek csak átmeneti törekvések voltak.

A jubileum évében 187 rendtag élt a Szentkorona országainak területén. A nagyszombati, győri, pozsonyi, homonnai, zágrábi és fiumei kollégium mellett a turóci, varasdi, komáromi és soproni székházban működtek a Társaság tagjai. Többen a török által megszállt területen, Erdélyben és a Kárpátvidék egyes helyein apostolkodtak.

A magyarországi házak között a legkiemelkedőbb helyet a *nagyszombati kollégium* foglalta el. A rendi előjárók egyik fő gondja az érseki akadémiának és egyetemnek is nevezett intézmény fejlesztésére irányult. Pázmány nagylelkű alapítványa, a királyi adományból nyert javak és Esterházy Miklós támogatása nem volt hiába. Az egyetem és intézetei befogadására felépült a ma is álló hatalmas kollégium és néhány környező kisebb épület és a Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt templom. Az egyetem nem volt teljes, mert csak két szakból állott. A Pázmány utódai hagyatékából szervezett jogi fakultás nem képezte az egyetem szerves részét, hanem párhuzamosan haladt vele. Mégis elmondhatjuk, hogy sokáig Nagyszombat volt a magyar tudományos élet központja, ezzé avatta az egyetem, a vele kapcsolatos konviktusok, papnevelők és nyomda.¹¹

A nagyszombati egyetemnek ha nem is versenytársa, de követője támadt az 1649-ben megnyílt kassai településben, melyet Kisdy Benedek egri püspök 1657-ben alapítványával akadémiaiává, másként püspöki egyetemmé fejlesztett. I. Lipót király 1660. augusztus 7-én hagyta jóvá a püspök intézkedését. Így Kassa csakhamar ugyanazt a szerepet töltötte be a Felvidéken, melyet Nagyszombat az ország nyugati részében. A rend kassai intézeteinek és nyomdájának elvülhetetlen érdemei vannak a rutének uniójának előkészítésében és a katolikus Egyház helyzetének megszilárdításában a felső részeken. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem özvegye, Báthory Zsófia bőkezűsége tette lehetővé a kassai kollégiummal kapcsolatos templom építését. A ma is álló akadémiai épületet később, 1732-ben építették. Báthory Zsófiának köszönthe létét a sárospataki székház és iskola is. Itt működött az irodalomtörténet lapjairól ismert P. Sámbar Mátyás, aki korának egyik legmarkánsabb szónoka és írója volt.

I. Rákóczi György 1644 elején hadat indított Magyarország és királya ellen. Döntő csatára ugyan nem került sor, de a linzi békekötéskor sok előnyt sikerült kivívnia a protestánsoknak. Az ő és fia korai halála után nőttön nőtt az országban az elégedetlenség, fokozta a belső erjedést az 1664-i győztes hadjáratot lezáró hátrányos vasvári béke. A kormánynak a vallás és közigazgatás terén megnyilatkozó megtorlásai és abszolutisztikus törekvései még jobban felszították az elégedetlenséget, ami több összeesküvésben, felkelésben és lázadásban robbant ki. Az elégedetlenkedők többszöri sikertelen próbálkozás

¹¹ Velics: I. m. II. kötet 90. kk.

után 1678-ban vezérüké választották az ifjú és törekvő Thökoly Imrét, aki bízva XIV. Lajos Ígéreteiben, hadba indult, és az ország északi részeit a bányavárosokkal együtt elfoglalta. De nemsokára fegyverszünetre kellett lépnie, mert értesült arról, hogy a francia király békét kötött Lipóttal és a királyi seregek visszafoglalták a bányavárosokat. Mivel az 1681-ben összehívott országgyűlés és végzései sem elégítették ki, azért szövetséget kötött a törökkel. A már gyengülő török hatalom nem bizonyult erős támasznak, s amily mértékben a király és szövetségesei visszafoglalták az ország hódoltsági részét, úgy áldozott le Thökoly napja is. E korszakban a rend tagjainak mindenünnen el kellett menniök, ahol a kurucok jutottak uralomra. Az évekig szünetelő házak pótlására a királysági részen nyíltak új települések. Ekkor lendül fel az erdélyi misszió, mind többen vállalkoznak a tábori misszió nehéz föladataira és eleinte egyesek, később többen is engedélyt kapnak a tengerentúli missziókba.

Buda visszafoglalása, amelynek lelki előkészítésében a jezsuitáknak nagy erkölcsi szerepük volt, a magyarság nagy ünnepe s új életre ébredésének kezdete volt 1686-ban. A várost ostromló seregek körében több jezsuita tábori lelkészt találunk. A vár elfoglalása után átvette a rend a koronázó templomot és iskolát, mely évek múlva főiskolává fejlődött. Ugyanekkor, hogy elejét vegyék a folyton megújuló támadásoknak, kieszközölték az 1687-i országgyűléstől, hogy negyedik rendeletének 20. cikkelyével a szent korona tagjai közé kebelezte a rendet. Ezt a rendelkezést az 1715-i és 1741-i országgyűlés megerősítette.¹²

E korban a Mária-kongregációk is virágkorukat élik. A rendtagok működése az iskolán kívül kiterjed a templomra, jelesül népmissziókat és hitoktatói kurzusokat tartanak. A rend nagyra értékelte a sajtót, a megtelepedés kezdete óta gondoltak nyomda felállítására és könyvek kiadására. Már Szántó István is több könyvet írt és ezzel magyar rendtársai közt úttörő munkát végzett, habár művei nem láttak napvilágot. Pázmány, Vásárhelyi, Sámbar és társaik irodalmi munkássága közismert. A 17. és 18. században már nagy szerepet visznek a rend tagjai a magyarországi és magyar nyelvű irodalomban. Eddigi adataink szerint, melyek még korántsem pontosak, több mint 700 jezsuita író nevével találkozunk, közülök másfélszáz magyarul írt és magyar művet adott ki. 1722-től kezdve több, öt-hat magyarnyelvű munka került ki évenként magyar jezsuita kezéből. Természetes, hogy elsősorban vallásos tárgyú könyveket adtak ki, azután olyan műveket nyomattak, melyek az iskolai tanításhoz voltak szükségesek. A szórakoztató irodalom, vagy kevésbé világias tárgyú és vonatkozású művek terén nagy jelentősége volt az iskoladrámának. A színjátszás nemcsak az ifjúság szónoki és fellépési készségét fejlesztette, hanem ízlését is befolyásolta és előkészítette a hivatásos színjáték útját.¹³

A török iga lerázása után Erdélyben, Dunántúlon és az északi részeken a rend iskolákat vesz át, lelkipásztori állomásokat alapít és 27 helyen ellátja a plébániai teendőket. A Társaság eltörléséig csak egy ízben, a Rákóczi-felkelés idején gördülnek akadályok a rendtagok működése elé. Ahol a felkelők az urak, ott a rendi iskolák és a páterek tevékenysége csaknem teljesen szünetelnek. A nagy fejedelem tanítványa volt a rendnek és becsülte is munkáját, de környezete károsan befolyásolta őt. A szatmári béke itt is meghozta a nyugalmat és 1711 után már misem zavarta a Társaság lelkipásztori tevékenységét és iskolai működését. S ekkor fellendül a magyar nyelvű irodalom és elindul az a nagyszerű történetírói tevékenység is, melyet Hevenessy Gábor neve vezet be, Katona István és Pray György művei koronáznak meg. Ez években már egész terjedelmében érvényesül a rend iskoláiban a Ratio Studiorum, A 18. század első negyedében meginduló iskolareform törekvései megértésre találtak a rendtartomány vezetőinél, amennyiben ez szükségesnek látszott; erre mutat a Molindes provinciális rendeletére összeállított és bevezetett iskolai utasítás a „Typus.”

¹² Corpus Juris Hungarici. Annus 1687. Decr. IV. Artic. 20.

¹³ Vö. Takács József: A jezsuita iskoladráma. Budapest, 1937. A tervezett négy kötetből eddig csak a második jelent meg.

Második jubileum

A vállalt munkák ilyen nagyarányú kiteljesedésében érkezett el a Jézustársaság fennállásának második évszázados jubileuma. 1740-ben magyar földön 775 rendtag: áldozópap, papnövendék és testvér működött. Legnépesebb volt a nagyszombati telep, mert itt 102 tanár, lelkipásztor, nevelő, papnövendék és testvér lakott. Ezt követte a kassai kollégium, melyhez 63 rendtag tartozott. A kollégiumok száma 19-re, a lelkipásztori székházak száma 16-ra emelkedett és ezeken kívül még 10 hazai missziós állomáson éltek a rend tagjai.

A következő évtizedekben nyugaton már erős támadások érték a rendet és e vihar hullámverése hozzánk is át-átcsapott. Mindamellett a rendtagok és a házak száma állandóan emelkedett, mert az 1773-ban megjelent névsor szerint ekkor a magyar szent korona országainak területén összesen 935 jezsuita, ebből 559 felszentelt pap, 144 papnövendék, 201 testvér és 31 novicius tartózkodott, akik 50 településben, azaz 19 kollégiumban, 19 székházban és 12 állandó missziós állomáson dolgoztak. A nagyarányú tevékenység ekkor már megtermette gyümölcseit, ami a katolikusság lelki és számbeli gyarapodásában, a rutének és románok jelentős részének uniójában nyilatkozott meg legjobban.

Tudósok és írók

A magyar rendtörténet ebben a korban lényegesen nagyobb számú író tud felmutatni, mint az előbbiben. A hitvitázó Sámbar Mátyás (+1685) és a kitűnő szónok Landovics István (+1690) magyarul írnak. Mellettük ugyancsak a magyar vallásos irodalmat gyarapították Ágoston Péter (+1689), Derkay György (+1678), Jászberényi Tamás (+1658), Szarka Gábor (+1683), Tarnóczy István (+1689) és mások. A teológiai írók között kiváltak Nádasi János (+1679), Szentiványi Márton (+1705), Berzeviczy György (+1708). A történettudományt gazdagították az előbbieken kívül Inhofffer Menyhért 1644-ben közzétett *Annalesei*, Lanzmár Ferenc 1664-ben megjelent *Mausoleuma*, Perényi Ferenc műve a primásokról 1655-ben látott napvilágot. A nyelvtudósok és költők sorából álljon itt Álló Imre (+1698), Despotovich János (+1711), Keresztes István (+1666), Rényes István (+1699), Topos Ferenc (+1683) neve. Berzeviczy Henrik 1683-ban jeles mennyiségtani művével gyarapította irodalmunkat. P. Lippay János ma is híres könyvet írt a kertészetről és a disznóvényekről.

Minél inkább megszilárdul hazánkban a béke, annál sűrűbben jelentkeznek az írók, és gyakrabban látnak napvilágot műveik. Különösen a nagyszombati egyetem és a többi főiskola tanárai végeznek e téren derekas munkát. Kapi Gábor és Kornély János filozófiai tankönyvei, Tapolcsányi Lőrinc, Schmidt Miklós, Szegedi Mihály, Pejacsevich Ferenc, Prileszky Iván és Csapodi Lajos dogmatikus munkái közkezen forogtak. Az úttörő Szegedi János jogi művei ma is kedvelt forrásai a magyar és külföldi tudósoknak.

A hitvédelem terén jó szolgálatot tett a kortársaknak Bossányi Farkas, Szerdahelyi Gábor, Thuróczy László, Rajcsányi János és Bertalanffy Pál tartalmas és sokáig keresett írása. Maga az utolsó tartományfőnök, P. Muszka Miklós, nemcsak maga is kitűnő tanár és több egyetemi tankönyv szerzője volt, hanem az ő nevéhez fűződik annak a tudós munkaközösségnek is a megszervezése, mely Bécs központtal a rendtartomány legkiválóbb íróit és tudósait tömörítette. Ennek az együttesnek az volt az feladata, hogy a vajúdó kor problémáit igyekezzen megismerni és megválaszolni. Sajnos, a jól induló vállalkozás abbamaradt a Társaság eltörlése után, csak néhány részletmunka jelent meg a tervezett sorozatból.

Az egyházi szónoklat mesterei voltak Csete István (+1718), Baranyi Pál (+1719), Szabó István (+1753), Gyalogi János (+1761), Molnár János (+1805).

Mindeddig a rendből kikerült történészek aratták a kortársak és az utókor osztatlan elismerését. *Hevenessy Gábor* és *Kaprinay István* előtt is voltak a Társaság magyar

tagozatának neves történetírói, de e két tudós alapvető és okiratgyűjtő munkálatainak elindulása óta a számuk meghatározódott. A 160 ívrét nagyságú kötetből álló forrásgyűjteményük a budapesti Egyetemi Könyvtár nagy értéke és a történészek egyik nélkülözhetetlen segédeszköze. E két kezdeményező után csak utalunk Molnár Jánosra, Timon Sámuelre, Schmidt Miklósrá, Wagner Károlyra, Kazy Ferencre, de legkivált Pray Györgyre és Katona Istvánra. Nevük ma is fogalom a történettudomány területén és műveiket most is haszonnal forgatják a történetírók.

A szépirodalom és nyelvtudomány területén, hogy a kisebbeket ne említsük, elég legyen felidézni Faludi Ferenc, Rájnisi József, Baróti Szabó Dávid, Illei János, Kunics Ferenc és Sajnovics János nevét, akiket az irodalomtörténet tart számon. Mit tettek a magyar jezsuiták a művészetekért, fényesen bizonyítják fennmaradt templomaik, házaik és egyéb tárgyaik, melyek ma is díszére válnak az országnak. A reáltudományok területén, mennyiségtanban, természettanban és csillagászatban több tudós nevével találkozunk, közülük is kimagaslik Hell Miksa csillagász.

Messze vinne, ha minden tényre rámutatnánk, ez nem lehet célja a jelen rövid összefoglalásnak. Különböző is a Társaság első feladata volt mindig a lelki igények kielégítése. E téren dolgozott a legtöbb jezsuita, akár ismert, akár névtelen munkása volt hivatásbeli kötelességeinek. A katolikus élet keltegetése és megszilárdítása, jó egyházi és világi vezetők nevelése, a tévhitűek visszavezetése az a terület, melyen valóban maradandót alkottak. A rutének és románok egyesülését Rómával több rendtag közreműködésével Baranyi Pál, Kolozsvári Pál és elsősorban Fitter Ádám készítették elő. Sokan nem elégedtek meg az itthoni rendezett viszonyok közötti apostolkodással, hanem a tengerentúli missziót kérték, hogy ott terjesszék Isten országát és vérüket ontsák hitükért. Orosz László, Szerdahelyi Gábor, Szentmártonyi Ignác, Fáy Dávid és magyar társaik élete és missziós tevékenysége a magyar egyháztörténet legszebb lapjai közé sorolhatók.¹⁴

¹⁴ L. Bangha Béla: Magyar jezsuiták Pombal börtöneiben, 1936.

4. Oldott kéve

Az eltörölt Jézustársaság halálában is nagy jót tett a magyarságnak és katolikusságnak egyaránt. A rend egykori vagyona teszi a mai Katolikus Tanulmányi alapnak és részint a Vallásalapnak is jelentős részét. Az egykori templomok és rendházak nagyrészt ma is állanak, gyakorlati célt szolgálnak és jórészt megtekintésre méltó alkotások.

De talán a magyar egyházmegyéknek volt az eltörlésből közvetlenül legnagyobb hasznuk. A rendtagok kis töredéke a magyarországi rendekbe kérte felvételét. Így tett Harsányi István, aki előbb a jánoshidai premontreiekhez lépett, majd e rend eltörlése után világi pap lett, és mint kecskeméti apátplébános áldásos tevékenységet fejtett ki, míg végül a csornai prépostság helyreállítása után ennek a prépostságnak került az élére mint tetterős prépost-prelátus. Az egykori jezsuiták jelentősebb része az egyházmegyei papság soraihoz csatlakozott. Ezek közül 90 volt jezsuita nyert egyházi méltóságot, kanóniát, valóságos vagy címzetes apátságot, prépostságot, címzetes püspökséget. Többen egyházmegyék élére kerültek. Így Klobusiczky Péter előbb szatmári püspök és 1822-től kalocsai érsek (+1843), Bárány Antal Rozsnyó hitvalló püspöke, Kalatay Ferenc nagyváradi, Kőszeghy László csanádi, Mártonffy József erdélyi, báró Splényi Ferenc váci, Kovách Flórián szatmári, Pierer József tinnini püspök lett. Pálma Ferenc és Takács Márton a kalocsai érsek segédpüspökei voltak. Vajkovits Imre kalocsai, Hersching Dániel nyitrai, Csapody Lajos veszprémi nagyprépost, Harsányi István csornai prépost. Több volt jezsuita az eltörlés után a Budára-Pestre áttelepített egyetemen kapott tanszéket.

Andrássy Antalról, mint rozsnyói püspökről feljegyezték, hogy 20 új plébániát alapított és Battyhány primással vállvetve elszántan küzdött II. József egyházellenes intézkedései ellen. Amikor I. Ferenc alatt vonakodott egy katolikus embernek egy törvénytelenül elvált nővel való egybekelését törvényesnek elismerni, megfosztották püspöki jövedelmeitől s a főpásztor kénytelen volt 1796-tól kezdve szegényen s szerényen a rozsnyói ferencendi zárdában meghúzódni. Innen vezette tovább hozzá híven ragaszkodó egyházmegyéjét.

Ezek után szinte felesleges a kérdés, milyen emléket hagytak maguk után az eltörölt Jézustársaság tagjai hazánkban. Erre az ország püspökei maguk adtak illetékes választ.¹⁵

Ismeretes, hogy a megyéspüspököknek a bréve kihirdetése után jelentést kellett küldeniök Rómába, melyben elmondották, miképpen hirdették ki a rendelkezést, hogyan fogadták a rendtagok a döntést. Az eltörlés idején még osztatlan győri egyházmegye püspöke, gróf Zichy Ferenc, a rend egykori tanítványa és állandó pártfogója, 1773. december 10-én értesíti a római bíborosi bizottságot a történetéről. A levelet Szily János, később első szombathelyi püspök fogalmazta. E levélből megtudjuk, hogy Győrött és Sopronban 1773. október 12-én, Kőszegen ugyane hó 16-án hirdették ki a püspök megbízottjai a feloszlató brévét. A rendtagok tisztelettel és engedelmisséggel fogadták a kemény rendelkezéseket és elhagyták a rendházakat. A püspök azt is közli, mennyire meglepte a feloszlítás nemcsak a katolikusokat, hanem a másvallásúakat is. Az előbbieket azért, mert a rend tagjaitól sok jót tettek templomban és iskolában egyaránt, az utóbbiakat, mert a katolikus hit buzgó terjesztőit s a pápai hatalom és tekintély bátor védőit látták mindig a jezsuitákban. Zichy püspök ugyanezen a napon írt római megbízottjának, Pinto Poloninak is, s ebben a levélben még határozottabban fejezi ki csodálkozását az eltörlésen, és kijelenti, hogy a magyar jezsuiták nem érdemelték meg ezt a kemény bánásmódot, mert teljes szerzetesi fegyelemben éltek, szép eredménnyel tanítottak az iskolákban és buzgón szolgáltatták a szentségeket, fáradhatatlanul hirdették Isten

¹⁵ Géfin Gyula: Memoria abolitae Societatis Jesu. Egyházi Lapok 54 (1931) 281–284.

igéjét, a királyhoz és hazához mindig hűek voltak, a magyar egyháznak nagy hasznára és gyarapodására szolgáltak. Ezért a jók nagyon visszakívánják őket.

A püspök jóakarata már nem változtathatott a történt eseményeken.

5. Visszatelepítő kísérletek

Magyarországon is sokan visszakívánták a jezsuiták iskoláit és lelkipásztori működésüket. Szily János mint szombathelyi püspök az 1790–91-i országgyűlésen ünnepélyesen felemelte szavát a Társaság visszaállítása érdekében, és nagy elismeréssel nyilatkozott a jezsuiták tanító és nevelő tevékenységéről. Ugyanő 1793-ban a helytartótanácsnak benyújtott véleményező iratában lelkes szavakkal vázolja, mennyit dolgoztak a régi jezsuita tanárok és mekkora eredményt értek el iskoláikban. Somogyi Lipót, Szombathely harmadik püspöke, az 1802-i országgyűlésen szólalt fel a jezsuita rend visszatelepítése érdekében, amikor a Társaság már nemcsak Oroszországban létezett, hanem Itália déli és középső részein is működtek a rend tagjai VII. Pius pápának 1801-ben megadott engedélye alapján. Somogyi püspök később is, így 1816. augusztus 12-én kelt felterjesztésében, melyet a helytartótanácshoz intézett, hangsúlyozta, hogy az eltörölt Jézustársaságban egészen a felosztatásig virágzott a rendi szabályok hű megtartása.

Midőn a XIX. század elején az elmúlt és újra fenyegető forradalmak hatásaként a valláserkölcsei élet meglehetősen lesüllyedt, s nemcsak egyháziak, hanem a világi hatóságok is foglalkozni kezdtek e kérdéssel, a magyar püspökök tekintélyes része e hiányok okát a helytelen iskolai nevelésben, és gyökerét a Jézustársasága eltörlésében látta. Orvoslásul elsősorban nemzeti zsinat összehívását ajánlották. E zsinat előkészítésére megelőzően minden egyházmegyében tartottak zsinatot. Az elfogadott és közzétett zsinati határozatokban mindenütt megnyilatkozik a vágy a jezsuita rend után. A szombathelyi zsinat kívánja, hogy a Jézustársaság ugyanazzal a szellemmel, mellyel eltörlése előtt működött, állíttassák vissza, adja vissza a kormányzat a rend javait, és az iskolák egyik részét bízva ismét rájuk. Alapos okfejtéssel sürgeti a jezsuita rend visszatelepítését és működését a szepesegyházmegyei zsinat is.

Ez utóbbi események a Jézustársaság egyetemes visszaállítása után történtek.

Közben a visszaállított Társaság tagjai eljutottak Európa legtöbb országába, megtelepedtek a szomszédos Galíciában és a Dunától délre elterülő osztrák tartományokban. Hazánkban is mind erősebben nyilatkozik meg a vágy a rend után, annál is inkább, mert az 1822-ben üléselő nemzeti zsinat püspök résztvevői közül többen tanítványai voltak a rendnek, Klobusiczky Péter kalocsai érsek és Kőszeghy László csanádi püspök pedig tagja volt a Társaságnak az eltörlés előtt. E főpapok világosan látták, hogy a visszatelepítés ügye sokáig elhúzódhatik, részint mert nagyon csekély volt a rendtagok száma, részint hiányoztak magyarul tudó rendtársak. Azt tartották ugyanis a főpásztorok, hogy a visszatelepítés csak úgy lehetséges, ha előbb sok magyar fiatal ember jelentkezik a belépésre és a Társaság azután visszanyeri egykori kollégiumait és javait. Mindkét kívánság legyőzhetetlen akadályokba ütközött. Ferenc király nagy jóindulattal volt a rend tagjai iránt, ezért Rudnay Sándor érsekprímás 1823. augusztus 31-én az uralkodó elé terjesztette a Pozsonyban üléselő nemzeti zsinat 1822. október 16-án hozott határozatát a Társaság visszatelepítéséről. A király tetszéssel fogadta a gondolatot, és addig is, amíg a rend megvetheti lábát Magyarországon, ajánlotta, hogy a püspökök gondoskodjanak megfelelő számú magyar ifjú felvételéről a rendbe. Rudnay prímás érintkezésbe lépett Cseh István kassai és Bélik József szepesi püspökökkel, azonkívül a kassai kerület iskolaigazgatójával, s nemsokára a kellő lépések megtétele után mintegy 10 ifjút küldöttek a starawiesi jezsuita noviciátusba. A prímás felszólította a püspöki kart, hogy járuljon hozzá a jelentkezők és felvettek kiképzési

költségeihez. Klobusiczky érsek évi 1000 forintot ajánlott és fizetett e célra.¹⁶ Ugyanekkor szóba került egy magyarországi noviciátus alapítása is, de ez a terv nem került kivitelre.

Az 1823 őszén Starawiesben belépett magyarok közül csak kettő működött mint jezsuita hazánkban, ezek is csak évtizedek múltán, egyik P. Polánkay József (1802–1887), a másik P. Zimányi János (1802–1879), mikor már erős gyökeret vert a rend itthon.¹⁷

Alagovich Sándor zágrábi püspök 1836-ban megvette a vallásalaptól a jezsuita rend egykori pozsegi kollégiumát, kijavíttatta, felszerelte, a benne megnyitott árvaházzal és a szomszédos gimnáziummal együtt a jezsuiták kezelésébe akarta adni. Az árvaházat a rend előjárói, mint a Társaság alkotmányával ellenkező működésteret nem vették át, s viszont emiatt az alapítólevélben olyan módosításokat kellett volna eszközölni, amelyeket a püspök nem fogadott el, így ez az alapítás is elakadt. A király részéről nem lett volna semmi akadálya a megtelepedésnek, amint ezt Jordánszky Elek esztergomi segédpüspök 1836. július 23-án jelezte Klobusiczky érseknek.

A következő évek egész Európában a forrongás lázában teltek el. A társadalmi és politikai viharok kora nem volt alkalmas a visszatelepítés nyugodt elintézésére.

Jordánszky Elek püspök 4000 forintot hagyott végrendeletében azzal a kikötéssel, hogy ezt az összeget egyelőre az esztergomi káptalan kezelje, kamatoztassa és ha a Jézustársaság visszatér Magyarországra, adja át a megnövekedett tőkét az először megnyíló jezsuita rendháznak. Gróf Zichy Ödön az 1844-i országgyűlésen szóvátette ezt az alapítványt, és szenvedélyes szavakkal támadt a Jézustársaság ellen, melyet csak hírből ismert. E beszéd nyomán hosszas viták indultak, egyháziak és világiak egyaránt állást foglaltak a kérdésben, ki mellette, ki ellene. Tekintélyesnek mondható azoknak a száma, akik a visszatelepítés mellett szavaztak; az ellenkezők hadakozása pedig annál nagyobb feltűnést keltett, mert éppen ebben az időben indult meg elkeseredett toll- és szóharccal a küzdelem a zsidók egyenjogúságáért az emberi jogok és szabadság nevében a liberális jelszavak özönével. A rend visszatelepítése ismét elodázódott, s csak a következő évtized elején történhetett meg a döntő lépés.

¹⁶ A levél fogalmazványa 1823. szept. 23-i kelettel a kalocsai érseki levéltárban.

¹⁷ Velics László S. J.: Magyar jezsuiták a 19. században. Kalksburg 1902. 7. kk.

6. Napjainkban

Az 1848-as társadalmi és politikai forradalom hatását megérezték a Jézustársaság ausztriai házai is. A vihar elmúltával azonban ismét beköltöztek a rendtagok elhagyott otthonaikba, vagy pedig új telepeket vettek át. Ekkor ismét szóba került a rend magyarországi megtelepedése. Scitovszky János hercegprímás felszólította a lengyel rendtartomány vezetőségét, hogy a rend vegye át a nagyszombati érseki gimnáziumot. A rendtartomány azonban magyar erők hiánya miatt nem vállalkozhatott az egész iskola ellátására; ezért csak az alsó osztályok tanítására küldött három tanárt.

Ismét itthon

Ugyanekkor azonban P. Beckx Péter tartományfőnök felhívta a primás figyelmét egy magyarországi noviciátus megnyitására, mert ez az egyetlen módja a tanári utánpótlás biztosításának. A primásnak tetszett a terv és a szükséges formások elintézése után 1853. május 22-én, Szentháromság vasárnapján, a primás személyesen áldotta meg a rend új otthonát, és átadta a rendtagok kezelésébe az egykori nagyszombati trinitáriusok üresen álló kolostorát a templommal együtt. A fiatal rendtagok nevelését szolgáló alapítványok sem hiányoztak, mert Erszényházy János pozsonyi orvos, aki az eltörlés előtt maga is papnövendék-tagja volt a Társaságnak, 1824-ben alapítványt adott az esztergomi káptalan kezelésébe azzal a rendelkezéssel, hogy a kamatokkal együtt felnövekedett tőkét a káptalan utalja át a megalapítandó első magyar jezsuita rendháznak. A tőke és kamatok ekkor már 48.000 forintnyi összeget tettek ki. Ehhez járult Jordánszky Elek püspök 4000 forintnyi letétje és gróf Károlyi István 50.000 forintnyi alapítványának évi kamata. A noviciátus három új szerzetessel nyílt meg, akik közt ott találjuk P. Rosty Kálmánt, a későbbi jeles tanárt és költőt. Ebből a házból rajzoltak ki évről-évre azok a kisebb-nagyobb csoportok, melyek a magyarországi rendházakat a következő évtizedekben benépesítették.

Alig rendezkedtek be a nagyszombati ház lakói, hamarosan a közeli Pozsonyban is munkateret találtak. 1853-ban a határmenti város valláserkölcsei életének megújítására nagy népmisziót tartottak s a következő évben a világhírű P. Klinkowström Miksa mondotta a dómban a nagybőjti beszédek. Mindkettő oly sikerrel járt, hogy a városplébános és polgárság színejava sürgetve kérte a Társaság letelepedését a városban. Estei Miksa főherceg és más jótevők támogatásával megvették a rend régi kollégiumát, s kellő átalakítás után, 1854 novemberében már be is költöztek új otthonukba. 1855-ben visszakapta a rend régi templomát is, és ide költözött Linzből a bölcséleti főiskola, mely 1912-ig maradt a város falai között. Maga az osztrák provinciális is ide tette át néhány évre a székhelyét.

Hám János szatmári püspök nagylelkű alapítványa tette lehetővé 1858-ban a szatmári püspöki konviktus átvételét. Haász Mihály püspök a rendre bízta az egyházmegyei papnevelő igazgatását, de ezt a munkakört a következő püspök ismét az egyházmegyei papságnak adta vissza. A konviktusban kezdetben 35-40, később átlag 100 diákot neveltek. A rendház szomszédságában levő kálváriatemplom gondozását is átvették.

Ugyancsak 1858-ban kapta meg a rend a zalamegyei nagykapornaki apátság birtokát, melyet Ferenc József király bocsátott a rendtartomány rendelkezésére, hogy a papnövendékek kiképzését megkönnyítse. Ez az egyházi javadalom a mohácsi vész előtt bencés tulajdon volt, később egyházi férfiak kapták érdemeik jutalmául. Legutolsó haszonélvezője Balassa szombathelyi püspök volt. A meglehetősen elhanyagolt birtokot nagy áldozatokkal rendbehozták, és évek múlva mintagazdasággá fejlesztették. 1912 óta a helybeli plébániát is rendtagok igazgatják.

Még 1856-ban kezdett tárgyalni a renddel Kunszt József kalocsai érsek a kalocsai érseki gimnázium átvételéről. Az érsek a meglévő négyosztályú gimnáziumot nyolcosztályúvá akarta fejleszteni, ezért új épületet emelt a gimnázium, konviktus és rendtagok elhelyezésére, és felépíttette a kapcsolatos templomot. Az első jezsuita tanárok 1860. szeptember 20-án költöztek be az új házba, az iskola négy év alatt teljessé fejlődött s hováhamar az ország egyik legkeresettebb középiskolája lett.

Magyar rendtartomány

E gyors egymásutánban következő alapítások után hosszabb szünet állott be, míg 1886-ban elindulhatott a budapesti rendház építésének előkészítése. Simor János hercegprímás, Zichy Nándor gróf és Győry Teréz grófnő támogatásával 1888-ban leteheték a tervezett templom és ház alapkövét. 1890-ben a rendház, a következő évben a templom is megnyílt, s ettől kezdve a mai napig a helyi lelkipásztori tevékenységen túl az egész országra kiható nagyarányú munka központja lett a Mária-utcai rendház. 1909 óta itt lakik a magyar tartományfőnök.

Az elmúlt időszakban a magyar házak és tagok viszonylag nyugodt légkörben éltek és munkálkodtak. Hevesebb támadások csak a német kultúrharc kitörése után irányultak a rend ellen. Több megye és város szabadkőműves-liberális vezetősége és közgyűlése követelte a rend kiűzését Magyarországból, de eredmény nélkül. Közben a magyar rendtagok száma évről-évre gyarapodott, és így 1871-ben megtörténhetett az első lépés a magyar házak összefogására és az önálló magyar rendtartomány kiépítésére. Ebben az évben az eddigi osztrák rendtartomány felvette az osztrák-magyar rendtartomány nevet. Az önállósítás 1909. szeptember 7-én történt meg, amikor P. Bús Jakab mint első magyar tartományfőnök átvette a magyar házak irányítását, s megkezdte működését a magyar provincia.

Az új rendtartomány 1912-ben új kollégiumot kapott Pécsen gróf Zichy Gyula pécsi püspök bőkezűségéből. A Mecsek alján épült kollégium impozáns templomával és iskolalapotájával az ország egyik legjelesebb és leglátogatottabb középiskolája.

Az 1914-ben kitört világháború erősen hátráltatta a kezdő rendtartomány fejlődését. Több rendtag hősi halált halt a hazáért a csatatéren, a papnövendékek buzgón ápolták a sebesülteket, a budapesti, pécsi és szatmári házak nagy szeretettel adtak helyet éveken át a háború sebesültjeinek. Ebben az időben P. Speiser Ferenc (1912–18) állott a magyar rendtartomány élén. Őt követte P. Somogyi Jenő (1918–24), P. Csávossy Elemér (1924–27), P. Bíró Ferenc (1927–35) és 1935 óta ismét P. Somogyi Jenő. A háborút követő trianoni békeparancs elszakította az anyaprovinciától a pozsonyi, nagyszombati és szatmári házat, a kommunizmus pedig a megmaradt házakból űzte ki a rendtagokat.

A rend s nyugalom helyreálltával P. Somogyi Jenő irányítása mellett ismét megindult az építő munka, és az elveszett házak pótlására megnyílt 1920-ban a szegedi, a következő évben az érdi és 1923-ban a mezőkövesdi rendház. Ebbe az időbe nyúlik vissza a rendtartomány főnökének fogadalma kapcsán a kínai Táming-misszió átvételének előkészítése, mely 1936 óta teljesen a magyar rendtartomány kötelékébe került, és Kína egyik legjobban szervezett misszióterülete.

1928-ban nyílt meg Budapesten a rendi noviciátussal kapcsolatos Manréza lelki gyakorlatos ház, mely évről-évre több ezer férfinak ad alkalmat lelki megújulásra. E ház felépítéséig az 1912-ben felszentelt budapesti Kongregáció-otthon szolgált e célra. 1930-ban bízták a rendre az illetékes főpásztorok a szegedi egyházmegyei központi szemináriumot. Közben kiépült ugyanígy a rend teológiai főiskolája is, míg a filozófia 1935-ben Budapestre, innen 1939-ben Kassa visszacsatolása után ebbe a városba költözött. 1935-ben kezdett működni Szegeden a harmadik próbaidő háza. 1936-ban vette át a rend a hódmezővásárhelyi plébániát, azóta már elkészült a nagy templom és megfelelő rendház. Az utolsó település 1939 nyarán

történt, két rendtag beköltözött a Kispesten épülő székházba. Erdély visszatérésével újra a magyar rendtartomány kötelékébe került a szatmárnémeti rendház és az 1935-ben alapított kolozsvári település. Természetesen ez csak kerete a rendtartományban folyó eredményes tevékenységnek. Egyesületi élet ápolása, folyóiratok és könyvek kiadása, missziók és lelki gyakorlatok tartása, az egyéni és tömegpasztoráció vállalása, részvétel a katolikus szervező munkában: mind-mind olyan tevékenységi ág, mely sok munkára és erőfeszítésre enged következtetni.

Nevek és tettek

A rend tagjai több folyóiratot szerkesztenek. Legelőször a *Jézus Szíve Hírnökét* vette át P. Tóth Mike, aki évtizedeken át szerkesztette, és az ország egyik legértelmesebb hitbuzgalmi folyóiratává fejlesztette. Ugyanő alapította meg és szerkesztette a sokáig közkedvelt *Szűz Mária Virágos kertjét*. P. Bús Jakab kezdte a Mária-tisztelet és kongregációk ápolására a *Mária-kongregációt*. P. Bangha Béla indította el a magyar katolikus értelmiség lapját, a *Magyar Kultúrát*, ugyanő tevékenykedett a független katolikus sajtó megszervezésében és a katolikus hitvédelem felvirágoztatásában. A magyar katolikusok családi lapját, *A Szív-újság*-ot P. Bíró Ferenc alapította, és a köréje csoportosult mozgalmakat rendtársai és segítőitársai közreműködésével lendületes szervezéssel felvirágoztatta. Ilyen pl. a Szívőárda, a P. Tóth Mike terjesztette Jézus Szíve Társulat kiépítése Jézus Szíve Szövetséggé, a Szívtestőrség, melyek több százezer lelket fognak össze. A különféle társadalmi osztályokat egységbe fogó kongregáció közel 1000 csoportban fejt ki országszerte eredményes munkát. Újabban indult el a munkásság, az iparosifjak és a falusi fiatalság megszervezése, mindez alakulatokat egy-egy rendtag kezdeményezte vagy segítette virágzásra. A lelki gyakorlatos mozgalomnak és a belmissziós munkának hosszú évtizedeken keresztül csaknem kizárólag a Társaság fiai voltak egyedüli képviselői. A külföldi missziót segíti a *Katolikus Missziók* című finom ízléssel szerkesztett folyóirat, mely a hitterjesztési egyesületek hivatalos szerve hazánkban.

Az időszaki folyóiratok mellett jelentős neveket és eredményeket mutathat fel a rend magyar ága a tulajdonképpeni tudományosság ápolásában is. Tóth Mike halhatatlan érdemeket szerzett az Alföld fásítása körül, lelkes előadásaival és úttörő írásaival előmozdította a magyar Alföld beültetését és a talaj javítását. Az ásványtanban is a maga korában elsőrangú szaktekintélynek számított. Fáradhatatlan gyűjtőkedvének eredménye a kalocsai gimnázium páratlan és szakszerűen rendezett ásványtára. P. Menyhárh László a növénytant, P. Thalhammer János és P. Speiser Ferenc a rovartant gazdagította új felfedezésekkel és meghatározásokkal. A történetírást gazdagították P. Komárik István és P. Nagyfalusy Lajos. P. Velics László az egyházművészet ápolását mozdította elő írásaival, előadásaival és a jeles kalksburgi Kunstkabinett berendezésével. P. Fényi Gyula, a kalocsai csillagvizsgáló tudós igazgatója, a Nap protuberanciáiról közölt új megfigyeléseivel világhírnevet szerzett a vezetése alatt álló csillagdának. P. Tomcsányi Lajos az egyházjog területén vívott ki az ország határain túl is elismert nevet és tekintélyt. Könyvei és véleménye nagy befolyást gyakoroltak a magyar közéletre. A belmisszió jeles apostolai között szerepel P. Flódung József, P. Jámbor László, P. Bóta Ernő, P. Varga István, P. Csák Boldizsár. P. Jablonkay Gábor Szent Ignác kétkötetes életrajzával keltett megérdemelt feltűnést, míg P. Csávossy Elemér, P. Gálffy László és P. Müller Lajos hitbuzgalmi, P. Varga László pedig szociális tartalmú írásaikkal alakították a közvéleményt. P. Kerkai Jenő a KALOT megszervezésével alkotott jelentőst, P. Jánosi József bölcséleti munkáival és P. Tibor Mátyás mint a vatikáni csillagvizsgáló intézet tagja végzett értékes tudományos bűvárkodást. P. Reisz Elemér a missziós mozgalom felvirágoztatása körül szerzett érdemeket. P. Tomka Ágoston hitoktató és ifjúsági művei jelentősek.

Harmadik jubileum

1940-ben tért vissza 400-ik évfordulója annak a jelentős történelmi ténynek, hogy III. Pál pápa legfőbb jóváhagyását adta a megalakuló és immár akkor lendülettel működő Jézustársaságnak. 400 esztendő nem csekély idő olyan intézmény életében, mely osztatlanul szenteli magát Isten szolgálatára és a felebarát javának előmozdítására. Az egyetemes Jézustársaság hálás lélekkel készült az évforduló megünneplésére, de az utolsó évek eseményei a legtöbb helyen lehetetlenné tették a külső és nagyszabású ünnepek megtartását.

A magyar rendtartományt az isteni Gondviselés megkímélte a háború pusztításaitól, sőt, a visszacsatolt részekkel két településsel gyarapodott a rendházak száma, mindazonáltal a mai körülmények között nem látszott megengedhetőnek zajos és költséges megemlékezések és ünnepélyek tartása.

A rendtartomány tagjai több jelentős könyvet írtak és tettek közzé, melyek a Társaság egyetemes történetét és magyar vonatkozásait dolgozták fel a nagyközönség tájékoztatására. Cikkék és hírek jelentek meg a napilapokban és időszaki folyóiratokban, melyek avatott tollal vázolták a rend működésének eredményeit és idézték fel a Társaság nagyjainak emlékét. Az egyes házakban ünnepi istentisztelettel rótták le a hála adóját Isten iránt. Több helyütt a nyilvánosság bevonásával műsoros ünnepélyt is rendeztek a rend barátai és volt diákjai. Így elsősorban az ősi kalocsai kollégium volt növendékei gyűltek össze 1940. december 8-ra, mikor is fényes egyházi és dísztermi megemlékezéssel gondoltak vissza az elmúlt 400 évre. A rendezés nagy munkáját Dr. Steuer György volt államtitkár tartotta fenn magának, aki buzgó gárdájával Kassán, Mezőkövesden és Hódmezővásárhelyen is rendezett a jubiláló rend tiszteletére jól sikerült díszgyűlést, melyen részt vett az említett városok katolikus társadalmának színe-java.

A jubileumi év második felében, 1941 március havában a budapesti Urak Kongregációjának világi elnöke, Báró Kray István vezetésével és Strecke Ernő hittanár munkatársainak előkészítő közreműködésével zajlott le az országos jellegű emlékűnnepség. Március 3-tól 12-ig a remek egyetemi templomban minden este hétórai kezdettel szentbeszéd, szentségi áldás vagy ünnepi vesperás keretében idézték fel az egyházmegyei és szerzetes papság kiváló képviselői, jórészt a Társaság tanítványai, a Jézustársaság történetét, jelentőségét, hivatását, méltatták érdemeit. Hamvas Endre érseki helytartó, Uzdóczi-Zadravecz István ferences püspök, Vidákovich Aladár premontrei, Horváth Konstantin cisztercita, Balanyi György piarista, Szívós Donát bencés, Badalik Bertalan domonkosrendi, Nyisztor Zoltán pápai kamarás, Marczell Mihály egyetemi tanár és rektor, Ijjas József prefektus voltak az ünnepi hét szívesen hallgatott szónokai. A liturgikus részt Czapik Gyula veszprémi püspök, Kovács Vince váci segédpüspök, Gerinczy Pál jászói prépost, Endrédi Vendel zirci apát, Meszlényi Zoltán a hercegprimás segédpüspöke, Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát, Drahos János érseki helytartó, Pataky Arnold egyetemi tanár, Báró Apor Vilmos győri püspök és Horváth Győző kalocsai segédpüspök végezték. Az egyházi éneket mindig más és más jeles énekkar szolgáltatta.

Március 9-én a Szent István-bazilikában hálaadó ünnepélyes szentmisét mondott Angelo Rotta pápai követ, az ünnepi beszédet Glattfelder Gyula csanádi püspök tartotta. 11 órakor első hullámhosszon Lepold Antal esztergomi kanonok szólt az egész ország színe előtt a Jézustársaságról. A második hullámhosszra bekapcsolták a vigadói ünnep első felét.

A vigadói ünnepélyen a pesti Szent Imre Kollégium énekkara a Magyar Himnuszot énekelte, majd Kray István megnyitó beszéde után Cselényi Pál orsz. képviselő a magyar jezsuitákról szólt. Horváth Mihály pécsi tanár erre az alkalomra írt Loyolai Szent Ignác kantátáját előadta a Szent Gergely Kórus és a Székesfővárosi Zenekar, a szerző vezényletével.

Dudás Miklós hajdudorogi püspök a Jézustársaság egyetemes küldetését vázolta, Mécs László saját verseiből adott elő. Serédi Jusztinián zárószavai után P. Somogyi Jenő tartományfőnök köszönete és a Pápai Himnusz fejezte be a díszünnepélyt.

E szerint a Jézustársaság három jubileumot ünnepelt hazánkban. Az elsőt nemsokára Pázmány Péter dicső elmúlása után 1640-ben, a másodikat 100 év múlva, az 1840-iki évfordulókor még nem voltak jezsuiták magyar földön, s a harmadikat 1940–1941-ben. E megemlékezések célja: hálabizonyosság a gondviselő Isten iránt, a szeretet a Mater Societas iránt és egyúttal lelkiismeretvizsgálat a múlttól és alázatos munkavállalás s önfelajánlás a jövőre nézve. A magyar jezsuiták, a jubileumi évben számszerint 372, továbbra is állják a vártát, ahová az isteni Jóság hívta és az előljárók rendelkezése állította őket. Az emlékező és hálaadó ünnepségek elmúltával is maradnak, akik voltak: a katolikus Egyház és a magyar Haza hűséges fiai és szerény munkásai.